

Jørgen Haave:

Utsikten fra Ibsens gutterom

I 1833 var Henrik Ibsens far på toppen av sin karriere som forretningsmann og kjøpte gården *Venstøp* som et sommersted. Allerede i desember året etter kom den første tvangsauksjonen mot Knud Ibsen. Han ble tvunget til å selge brennevinsbrenneriet han hadde arvet fra svigerfamilien, og etter hvert havnet familiens bolig og andre eiendommer i Skien sentrum under hammeren. Det eneste han til slutt hadde tilbake var lystgården fem kilometer utenfor byen, og dit flyttet familien for å bo året rundt i 1835. Knud Ibsen klarte ikke å stable forretningene på beina igjen, og det siste, avgjørende slaget mot ham i 1843 tvang familien bort fra Venstøp. Henrik Ibsen flyttet senere samme år til Grimstad for å gå i apotekerlære, mens resten av familien bosatte seg i gaten Snipetorp i Skien sentrum.

Det finnes ikke mange beskrivelser av hagen som hørte til Henrik Ibsens barndomshjem på Venstøp. Fylkeskonservator Halvor Landsverk beskriver hvordan man tenkte om hagen da man restaurerte anlegget i 1956 - 1958:

"Bygdeveien gikk tidligere gjennom tunet på gården. En stor poppelallé flankerte vegen inn til tunet. (...) Fra hovedbygningen, som ligger lengst mot sør, faller også terrenget av. Her lå den gamle prydhagen. Stiene med lauvheng av syrin ligger der som de gjorde. Frukthagen er lagt aust og vest for prydhagen. På sletta mot vest hadde Knud Ibsen sin kjeglebane. Foran hovedbygningen mot vest rager et veldig asketre høgt over bjørkealleen lenger nede, og mot sør står en rad med lønnetre. Om høsten lyser de på lang avstand." ¹

Av dette kan man utlese i hvert fall fire påstander om eiendommens utseende på Ibsens tid: 1: Bygdeveien gikk gjennom tunet på gården, og var flankert av en stor poppelallé. 2: Det var en prydhage der, som opptok området sør for hovedbygningen. 3: På sletta mot vest hadde Knud Ibsen sin kjeglebane. 4: Videre nevnes det store asketreet ved hovedbygningen.

Dessverre er det ingen av disse påstandene som er belagt med kilder. Jeg har gått igjennom alle arkiverte papirer på museet om overtakelsen og restaureringen av museumsanlegget i 1956 – 1958² uten å finne spor av kilder vedrørende hagen. Det går frem av materialet at konservator

Landsverk intervjuet eierne av gården, Isak Skilbred (f. 1876) og Georg Venstøp (f. 1904), men noterte kun informasjon om selve bygningene. Manglende funn behøver ikke bety at kildene aldri har eksistert. Landsverks virke er ellers preget av grundighet og nøyaktighet. Ingenting ved Landsverks øvrige arbeider tilsier at han skulle ha funnet på for eksempel kjeglebanen selv. Men det er dessverre noe i Landsverks beskrivelse av området som vanskelig kan stemme overens med historiske kilder. I følge et tidsriktig kart over området³ gikk det ikke noen vei igjennom tunet til familien Ibsen. De bodde ved enden av en blindvei, en avstikker fra det som i dag heter Hoppestadveien. Det går fremdeles en sti her som klatrer skrått opp mot Venstøp i den stupbratte skråningen fra det som i dag er avkjørselen til gamle Fossum Jernverk. Stien går altså på en gjengrodd vei fra tidlig på 1800-tallet, som er skåret inn i skråningen. Dette vitner ikke bare om at Venstøp lå fritt og ensomt på en høyde, men forteller også noe om forbindelsen til Fossum. Og at det var verdt strevet å bygge veien. Bilveien Venstøphøgda eksisterte slett ikke på Ibsens tid. Men hvor har da Landsverk sin informasjon fra? Fantes poppelalleen i det hele tatt? Og hva med prydhagen, syrinbuskene og ikke minst kjeglebanen? Hvor kommer de fra? De skriftlige primærkildene vi kjenner i dag nevner ikke noe om kjeglebanen, men derimot at man drev med skyting på Venstøp. Det bekreftes blant annet av det første dokumentet som ble tatt inn i Telemark Museums håndskriftssamling, hvor det går frem at skyteselskapet gir Knud Ibsen 12 spesidaler for leie av lokaler etc.⁴

Men kanskje viktigst i denne sammenhengen er begrepet ”prydhagen” som Landsverk kaller området syd for bygningene. Først 148 år etter at familien Ibsen flyttet fra sin gamle lystgård, ser det ut til at hageanleggets stil spesifiseres til en ”engelsk hage.” Dette skjedde i forbindelse med at Skien kommune mottok statlige midler fra ”Miljøpakka for Grenland” til utarbeidelse av en rehabiliteringsplan for hageanlegget på Venstøp. Planen ble utarbeidet av landskapsarkitektene Moen og Feste A/S, og var ferdigstilt i 1991.⁵

Telemark Museum mottok planen med takk i 1992, men kommenterte også at de ville ”sterkt understreke bevaring av anleggets autentisitet som det overordnede mål i alt arbeid.” Museet protesterte mot ideen om å anlegge parkeringsplass til 200 biler, omfattende hellelegging og opparbeidelse av stier og et permanent amfiteater. Men museet bekreftet med begeistring ideen om å gjenreise kjeglebanen (”det skal ha vært kjeglebane på Venstøp på Knud Ibsens tid,” heter

det i takkebrevet fra museet). Man aksepterte forestillingen om at det kunne ha vært flere lysthus i hagen – og begrepet ”engelsk hage” ble forbigått i taushet. Førstekonservator Tor Kjetil Gardåsen som skrev museets takkebrev kan i dag fortelle at man brukte begrepet ”engelsk hage” kun som en naturlig kontrast til den rettlinjede og mer stiliserte franske hage. ⁶ I dag er hagen på Venstøp vakker og velstelt og bærer fremdeles preg av ideen fra landskapsarkitektene på 1990-tallet om et naturlig parkanlegg. Her er grusede stier og spennende ganger i syrinhekkene som vender ned mot frukthagen, hvor man i tråd med Landsverk har fått gjenreist en kopi av en typisk gammel kjeglebane.

Opplysningstid i Gjerpen

Som på så mange felt som vedrører Henrik Ibsens barndom, synes det også her nødvendig å foreta en ny kartlegging av kildene. La oss begynne med konteksten denne hagen fremstår i, bygda Gjerpen i første halvdel av 1800-tallet. I *Gjerpen bygds historie* av Terje Christensen går det frem at det på midten av 1700-tallet knapt eksisterte noe hagebruk blant vanlige bønder i Gjerpen. Han skriver:

”At både frukthager og urtehager eller kjøkkenhager har vært lite utbredt i Gjerpen på denne tid, kan vi således trygt regne med. På den annen side har det sikkert vært vanlig at borgere og embetsmenn med gård de selv stod for driften av, enten de selv bodde der eller bare brukte det til avlsgård, nå likesom i siste del av 1600-tallet dyrket grønnsaker og hadde frukttrær og bærbusker.” ⁷

Venstøp var en slik avlsgård, som var eid av betydelige borgere helt siden begynnelsen av 1700-tallet. Christensen nevner ingenting om en eventuell hage på Venstøp, men han forteller om en gruppe fagmenn man støter på i kildene som kalles urtegårdsmenn. Urtegårdsmennenes status kan kanskje leses ut av at de hadde dobbelt så høy lønn som for eksempel en kusk. ⁸

Ut over midten av 1700-tallet vokste det frem en særlig interesse for jordbruk blant representanter for borgerskapet, og frukthager og kjøkken- eller urtehager ble etter hvert nokså utbredt på gårdene i Gjerpen. Bartholomæus Herman von Løvenskiold forteller i 1784 at på gårdene i Gjerpen ”*opelskes nu Humle, Urter- og Frugt-Haver mer end forhen.*” ⁹ Han delte selv ut egensankede tobakksfrø til bønder, og forklarte hvordan de skulle behandles. Fogden i Nedre Telemark og Bamble, Andreas Rougtvedt var en av de tydelige eksponentene for denne forbedringen av jordbruket. Han skrev bøker om dyrkning, og forsøkte med både tvang og

belønning å endre bøndenes produksjonsteknikker. (Rougvedt var fadder i dåpen til Henrik Ibsens grandtante, Kirstine Ploug.¹⁰) Av andre menn som satte sin ære i å produsere mer rasjonelt enn bøndene selv nevner Christensen blant andre kammerherre Severin Løvenskiold - far av den senere stattholder av samme navn og eier av Venstøp i flere perioder.

”Hos mange av disse menn måtte naturlig nok interessen for dyrking og odling også omfatte hagebruk. Noe helt skarpt skille mellom hagevekster og de sorter som hørte åkeren til var det for øvrig heller ikke den gang, neper kunne således dyrkes både i bråterydninger og i urtehager, mens kål og enkelte andre planter som etter hvert inntok sin plass på åkrene, til å begynne med hørte hjemme i hagen.”¹¹

Tor Kjetil Gardåsen hevder at dette etter hvert ble tendensen på de av gårdene i Gjerpen som ble eid av byborgere. Gardåsen omtaler dette som et reformjordbruk hvor man utprøvde nye driftsmetoder.¹²

Litt eierhistorikk

Giert Hyll Jynge bodde på Venstøp da han arbeidet som magasinforvalter ved Fossum fra begynnelsen av 1800-tallet. Jynge døde i 1813. To år senere giftet hans datter seg med Nils Jørgen Hirschholm. Det er usikkert når de flyttet til gården og bygget ut våningshuset slik vi ser det i dag, men de overtok gården fra Hirschholms svigerfamilie.

Nils Jørgen Hirschholm var en mann med en fascinerende biografi. Som redersønn vokste han opp i Risør, men ble tatt til fange av pirater da han seilte som 13-åring på en av farens skuter i Middelhavet. Piratene solgte ham videre til en italiensk sheik, som hadde konvertert til islam og bodde i Algerie. Der ble den unge nordmannen satt til å passe sheikens hage. Det var rett nok et liv i fangenskap, men arbeidet var lett og han sultet ikke. Hirschholm kom seg fri som 19-åring, og var senere både kaperkaptein og fange under Napoleonskrigene, men i denne sammenhengen er det hans lange, men lykkelige ungdomsår med lett slavearbeid i sheikens hage i Algerie som var poenget. Det fortelles nemlig videre om Hirschholm at da han kom hjem fra fangenskap i utlendighet for andre gang i livet...:

”(...) kjøpte han en liten landeiendom ved Skien - Venstøb. Det lille som krigen hadde levnet av familiens skibsrederi, blev likvidert. Nu opgav han sjøen - og tok istedet fat paa det som var blit hans anden lidenskap, havebruk. Aaret efter hjemkomsten giftet han sig.

Hans ældste datter ble født i 1816. Det er fra hende - hun var min farmor - jeg har disse opplysningene. Og hun hadde dem igjen fra hans egen mund.”¹³

Dette er tredjehåndsinformasjon som publiseres 100 år etter Hirschholms død, og det forteller kanskje ikke stort om hagen på Venstøp. Men vi vet i hvert fall at i Hirschholms egen familie fortelles det at han hengav seg til hagebruk i hans siste år på Venstøp.

Etter Hirschholm og madammen begge døde i relativt ung alder og barna deres ble plassert hos slektninger, kjøpte Løvenskiold gården i 1831. I to år etter det bodde Jacob Andreas Boyesen på Venstøp. Han ble senere forvalter ved Fossum Jernverk og flyttet fra gården da Knud Ibsen kjøpte den som landsted i 1833.¹⁴ (Langt senere ble han faktisk svigerfar til Henrik Ibsens yngste bror, Ole, som ble født under Ibsen-familiens første vinter på Venstøp, i desember 1835.¹⁵) Henrik Jæger forteller i sin biografi om Henrik Ibsen at gården var ”temmelig vanskjøttet og forfalden”¹⁶ da familien flyttet opp for å bo der året rundt, to år etter Knud kjøpte landstedet. Det er slett ikke utenkelig at gården hadde forfalt, men det stemmer også godt overens med den generelle tendens til å mørklegge Ibsens barndom – en tendens som dels er definert av sjangerkonvensjoner innen biografene,¹⁷ men som også ble godt hjulpet av Henrik Ibsen selv.¹⁸ Det kommer også an på hva gården forfalt *fra*. Huset var ikke eldre enn 25 år. Akkurat som i spørsmålet om Knuds Ibsens økonomiske misère, behøver ikke et fall fortelle så mye om hvilket nivå man landet på, men også noe om hvor det falt fra.

Venstøp var for familien Ibsen først og fremst en lystgård. Den ble som nevnt kjøpt inn som et sommersted i 1833, og familien holdt på sin identitet som borgere av handelsstanden da de flyttet for å bo permanent på landstedet i 1835. Familien Ibsen regnet seg aldri som bønder!¹⁹ Men selvsagt var det likevel en viss produksjon på gården. Under folketellingen i 1835 var det to hester der, syv kuer og fire griser. De produserte bygg og erter, men først og fremst havre og poteter.²⁰

Legger man til grunn Oskar Mosfjelds udokumenterte påstand om at Knud Ibsen utviklet ”*en nedbrytende lidenskap for alkohol*” og ble en ”*kronisk drukkenbolt*,”²¹ er det ikke så rart om man antar at hagen forfalt. Men for det første er det ingen spor i kildene som støtter en slik karakteristikk av Knud Ibsen,²² og for det andre skal vi også ta med i regnestykket at Knud Ibsen

hadde fire tjenestefolk på gården under folketellingen av 1835. Det var tjenestepikene Marthe Haraldsdatter 18 år og Anne Marie Johnsdatter 20 år, foruten drengene Halvor Nielsen 30 år og Thron Olsen 60 år.²³ Til sammenlikning skriver Gardåsen at på de fleste ”mellomstore bruk” i Gjerpen, ”med 2 hester og ca. 10 kuer, var det ikke råd til mer enn en tjenestegutt og tjenestejente.”²⁴

At Knud Ibsen mistet alle eiendommene i Skien sentrum betyr ikke at han mistet all sosial anseelse, slik biografene gjerne vil ha det til.²⁵ Et tydelig vitnesbyrd er hans sentrale posisjon i Gjerpen sogneselskap. Knud Ibsen var ikke bare en aktiv deltaker i sogneselskapet, men møtene ble til og med avholdt hos ham. J. A. Schneider forteller i *Fra det gamle Skien: "Der har dog, ialfald om sommeren, været glanspunkter i tilværelsen ogsaa paa det ensomme Venstøp. Gjerpens sogneselskap holdt netop i disse aar sine aarsmøter her paa „Oskarsdagen”, 4de juli*”.²⁶

Møtene fant sted i salen som vender ut mot prydhagen på husets sydside. (Henriks soveværelse skal etter sigende ha vært i etasjen rett over.) Sogneselskapene hadde utspring i opplysningstiden som også preget hagebruket på patrisiergårdene i Gjerpen på slutten av 1700-tallet. Selskapene omtales blant annet som et ”produkt (...) av opplysningstiden i Norge”.²⁷ De spilte ikke bare en rolle som lesesirkler eller forløpere for lokaldemokratiet, de drev også med opplysningsarbeid for å rasjonalisere og forbedre jordbruket. Slik sett kan man kanskje hevde at hagebrukene og sogneselskapene i bunn og grunn kan betraktes som to sider av samme sak.

”Den store Ask”

Tilbake til konservator Landsverks beskrivelse av restaureringsarbeidene på slutten av 1950-tallet. Påstanden om at veien gikk gjennom tunet kan regnes som tilbakevist av det historiske kartet. Prydhagen er plassert til sydsiden av huset, men burde kanskje heller assosieres med en vakker kjøkken- og urtehage enn det parkanlegget med stier, dam og lysthus som man så for seg på 1990-tallet. Kjeglebanen kjenner vi bare gjennom påstanden hos Landsverk, mens asken han nevner finnes det fremdeles fysiske rester av. Dessverre er det nå bare en uthulet stubbe igjen av den. Asken blåste ned under en storm høsten 2011. Telemark Museum fikk telt årringene, og konstatert at treet har levd på Venstøp samtidig som familien Ibsen. Det ble bekreftet at asken

var minst 245 år og at den var plantet i 1760-årene. Med en alder på 70 år var den et utmerket klatretre for Henrik på 1840-tallet.²⁸ Dateringen gjør det sannsynlig at det nettopp er dette treet Ole Paus Ibsen refererte til i brevet han sendte sin storebror i 1885. Ole Ibsen skrev da:

”Wenstøb”, som har været i Manges Hænder siden vor Tid, eies nu af en simpel Bondemand. Jeg har været der nogle Gange, og Staaer Hovedbygningen, Drengestuen & Staburet – ja til og med den store Ask – nogenlunde som før – Haugen er noget forfalden. – De tvende Høie, hvor vi legede, ere enda at see, og er der derfra en deilig Udsigt utover Bygden.²⁹

Vi kan vel ta for gitt at den ”Haugen” Ole refererer til, er det samme stykke landskap som Landsverk kaller prydhage. Ole nevner at den er ”noget forfalden” i en ikke nærmere angitt tid før 1885, et par og førti år etter at de to brødrene og deres familie var fordrevet for godt fra stedet. Hagen var altså ikke pløyet opp, eller totalt forandret, den var tross alt kun ”noget forfalden”. Men hva den forfalt fra, og hva den forfalt til, er fremdeles et åpent spørsmål. Likevel er det vel ikke unaturlig å tenke seg at den kan ha lignet andre lysthager, et inngjerdet planert område med kjøkken- og blomsterhage og noen bærbusker. Tydelig er det uansett at Ole forventet at Henrik husket hagen over 40 år etter, og at han selv mente det var verd å omtale den. En detalj som ved første øyeblikk kanskje fremstår som kun en kuriositet, er at den ”simple Bondemanden” som Ole refererer til nødvendigvis må ha vært far eller onkel til Isak Skilbred, som fremdeles bodde på Venstøb da Løvenskiold donerte gården til museet. Ole Ibsen har nok ikke fraternisert noe særlig med de nye driverne av gården, for den ble ikke eid av en, men to ”bondemænd”. Brødrene Ingebret Skilbred og Gunnar Venstøb (de endret begge navn fra Nilsen) kjøpte Venstøb sammen i 1879.³⁰

Dette betyr at Isak Skilbred, som var Landsverks informant ved restaureringen av gården i 1956 – 58, faktisk var åtte – ni år gammel da Ole Paus Ibsen tok turen oppom og konstaterte at hagen hadde forfalt noe. Dessverre vet vi ikke hva Skilbred fortalte Landsverk, men dette styrker i mine øyne de uttalelsene vi tross alt sitter igjen med fra Landsverk.

Men i spørsmålet om en hages utseende er ikke nødvendigvis de skriftlige kildene de mest talende. Dessverre finnes det ingen tidlige fotografier av hagen på Venstøb. Det mest tidsriktige bildet er et fotografi som også ble gjengitt på et mer kjent maleri utført av en kunstner som het

Bommen.³¹ I følge museets registreringsdata er dette et bilde som er malt av Venstøp ”*slik som daa Ibsen budde der.*” Selve fotografiet oppgis å være tatt rundt 1900, altså 57 år etter at familien Ibsen flyttet derfra. Det mest oppsiktsvekkende ved bildet er at det som i dag er hoveddøren inn til det restaurerte barndomshjemmet, ikke fantes på den tiden. (En kjensgjerning som nå praktisk talt er glemt, men som bekreftes av Landsverks notater etter samtalene med Skilbred.) Ellers ser vi et nedbeitet og til dels steinete gårdstun mellom vognskjul og stabbur. Her ligger det plank i to rotete stabler og en tønne tilfeldig plassert nær våningshuset. Men bakerst i bildet skimter vi det gåtefulle området som vi har viet størst oppmerksomhet i denne artikkelen. Bak et høyt gjerde, som løper fra våningshusets sydvestligste hjørne, synes det å bugne i noe frodig og grønt. Først på 1950-tallet dukker det opp fotografier av selve hagen. Vi har to bilder fra denne tiden, et før og et etter restaureringen. Bildet før restaureringen viser en lett kaotisk hage, med blomstrende busker, høyt gress og en tydelig markert sti. Bildet etter restaureringen viser et velstelt område, men uten busker og uten den samme stien.

Et fotografi som er tatt drøye hundre år etter familien Ibsen flyttet fra gården er tynt som grunnlag for å si noe om en hage. Bedre ble det ikke da museet bestemte seg for å utsette vekstene som fantes der. Man kunne jo tenke seg at Landsverk, etter samtaler med Skilbred, ville tatt vare på autentiske vekster og stilen i hagen. Fjernet de kanskje alt fordi det ble ansett som uekte? Var det en tabbe utført av en velmenende, men dårlig instruert gartner? Eller skyldtes endringen praktiske hensyn som var naturlig å gi etter for ved anleggets overgang til museum med et offentlig tilgjengelig uteområde? Jeg spørger kun...

Kvinnene i familien Ibsen var glade i å tegne og male. Det finnes en hel del akvareller av blomster som ble malt av Hedvig Ibsen og hennes mormor, madam Altenburg. I en oversikt over de ulike blomster-motivene, utarbeidet av Ibsenforbundets Hege Hobæk³² er det særlig Hedvigs akvareller som knyttes til mulige vekster i hagen på Venstøp. Hobæk nevner trefargevindel, stemorsblomst, sverdliljehageforglemmegei, dagfiol, løvemunn, takløk, narcissus porticus, akaleie, påskeliljer, tulipaner, aurikler, peonia, nellik og hagehyasint.

Det er ikke så enkelt å trekke bastante konklusjoner om hagens utseende ut fra de kilder vi her har gjennomgått. Likevel må man kunne si at kildene har tydeliggjort omgivelsene på Venstøp,

at gården ikke lå på en helning ved veien Venstøphøgda, men som et luftig ørnerede øverst i et stup, med en bratt og påkostet vei opp fra Løvenskiolds jernverk. Vi har sett hvordan opplysningstiden materialiserte seg som hager i området, årene før familien Ibsen flyttet for å bo på landstedet året rundt. Antakeligvis var det Hirschholm som opprinnelig anla hagen, og den ble til en viss grad tatt vare på – i hvert fall frem til Ole Paus Ibsens besøk en tid før 1885. Museets kilde ved restaureringen av anlegget var da rundt 10 år gammel, og burde kunne huske om det skjedde store forandringer i hagen etter det.

Hageanlegget på Venstøp er i dag praktisk og pent, men det ville nok vært mer historisk korrekt om museet hadde gjerdet inn området hvor hagen en gang lå, og deretter dyrket frem en vakker kjøkken- og urtehage med bærbusker og blomster. Det ville bidra til å fortelle en historie om et diktergeni av verdensklasse som vokser opp i omgivelser preget av opplysningstidens praktiske konsekvenser. Slik sett er kanskje vekstene i hagen på Venstøp på sett og vis forløpere for Henrik Ibsens dramatiske diktning.

Litteratur:

- Christensen, Terje, "Fra Erlands til Ibsens Venstøp" I : *Årbok for Telemark*, Skien 1974
Christensen, Terje, *Gjerpen bygds historie* – Skien 1978
Dingstad, Ståle, "De første Ibsen-biografiene" I : *Den biografiske Ibsen* – Oslo 2010
Egeland, Marianne, *Hvem bestemmer over livet?* – Oslo 2000
Gardåsen, Tor Kjetil, "Sædelighed, Flid, Orden og Sparsommelighed" – Skien 1998
Hofstad, Marius Bjørnson, "De norske Sogneselskap og deres rolle i folkeopplysningen på 1800-tallet" I : *Byminner*, 4/2007
Høgvoll og Bærland, *Henrik Ibsen. Herregårder, kammerherrer, godseiere og proprietærer*, Ulefoss 1996.
Haave, Jørgen, *Myter om Ibsens barndom*, Astrid Sæther (red.), *Den biografiske Ibsen*, Oslo 2010.
Jynge, Gerhard, "Nogen smaatræk fra Henrik Ibsens barndom" I : *Bergens Tidende* 17. mars 1828
Jæger, Henrik, *Henrik Ibsen* – København 1888
Landsverk, Halvor, *Nordre Venstøp i Gjerpen. Ibsens barndomsheim restaurert*, Fortidsminneforeningens årbok 1959, s. 25-38.
Løvenskiold, B. H. von, *Beskrivelse over Bradsbierg Amt og Scheen Bye med sine forstæder* – Christiania 1784
Meyer, Michael, *Henrik Ibsen*, Oslo 1995
Mosfjeld, Oskar, *Henrik Ibsen og Skien*, Oslo 1949
Roksund, Leif, *Henrik Ibsen og oppvekstmiljøet*, Porsgrunn 1998
Schneider, J. A., *Fra det gamle Skien* – Skien 1924,

Winsnes, A. H., ”Henrik Ibsen og Skien” I : *Edda*, hefte 2, Oslo 1951

III:

Statens kartverk, kvadratmil, 1:50 000, 9C6, 1849.

¹ Halvor Landsverk, *Nordre Venstøp i Gjerpen.Ibsens barndomsheim restaurert*, 1959, s. 29-30.

² Telemark Museum. Administrativt arkiv 1952-1995. Arkivnøkkel 700- 705.

³ Statens kartverk, kvadratmil, 1:50 000, 9C6, 1849.

⁴ Telemark Museum. TM HD 1

⁵ Telemark Museum. Administrativt arkiv 1952-1995, 704 Vedlikehold

⁶ I flg samtale med Tor Kjetil Gardåsen 19.09.12

⁷ Terje Christensen, *Fra Erlands til Ibsens Venstøp*, s. 68.

⁸ *Ibid.* s. 68.

⁹ B. H. von Løvenskiold, *Beskrivelse over Bradsbjerg Amt og Scheen Bye med sine forstæder*, 1784, s. 84.

¹⁰ Høgvoll og Bærland, *Henrik Ibsen - Herregårder, kammerherrer, godseiere og proprietærer*, Ulefoss 1996, s. 35.

¹¹ Christensen, *Gjerpen bygds historie*, s. 73.

¹² Tor Kjetil Gardåsen, *Sædelighet, Flid, Orden og Sparsommelighet*, Skien 1998, s. 19.

¹³ Gerhard Jynge, Nogen smaaatræk fra Henrik Ibsens barndom, *Bergens Tidende* 17.03.1828.

¹⁴ Christensen, *Fra Erlands til Ibsens Venstøp*, s. 107.

¹⁵ Telemark Museum. TM HD 1468

¹⁶ Henrik Jæger, *Henrik Ibsen*, Kbh. 1888, s. 18.

¹⁷ Se for eksempel Marianne Egeland, *Hvem bestemmer over livet?*, Oslo 2000.

¹⁸ Dingstad, Ståle, *De første Ibsen-biografiene*, i : Den biografiske Ibsen, Oslo 2010.

¹⁹ A. H. Winsnes, *Henrik Ibsen og Skien, Edda*, hefte 2, Oslo 1951, s. 91 – 96.

²⁰ Leif Roksdund, *Henrik Ibsen og oppvekstmiljøet*, Porsgrunn 1998, s. 16.

²¹ Oskar Mosfjeld, *Henrik Ibsen og Skien*, Oslo 1949, s. 21- 22.

²² Jørgen Haave, *Myter om Ibsens barndom*, Den biografiske Ibsen, Oslo 2010, s. 105.

²³ Roksdund, *Henrik Ibsen og oppvekstmiljøet*, s. 16.

²⁴ Gardåsen, *Sædelighet, Flid, Orden og Sparsommelighet*, s. 25.

²⁵ Se f.eks. Michael Meyer, *Henrik Ibsen*, Oslo 1995, s. 11 – 23.

²⁶ J. A. Schneider, *Fra det gamle Skien*, Skien 1924, s. 247.

²⁷ Marius Bjørnson Hofstad, *De norske Sogneselskap og deres rolle i folkeopplysningen på 1800-tallet*, 2007, s. 16.

²⁸ E-post fra seniorrådgiver Odd Frydenlund Steen, miljøvern avdelingen, Fylkesmannen i Telemarks til Telemark Museum 14. desember 2011.

²⁹ Winsnes, *Henrik Ibsen og Skien*, s. 91 – 96.

³⁰ Telemark Museum. Administrativt arkiv 1952-1995. Arkivnøkkel 700 – 70.5

³¹ Telemark Museum. TGM-BM.1924-25:127.

³² Telemark Museum. TM HD 3698.